

गाथिनो विश्वामित्रः। वैश्वानरोऽग्निः। जगती

वैश्वानराय धिषणा मृतावृधे घृतं न पूतमग्नये जनामसि।

द्विता होतारं मनुषश्च वाघतो धिया रथं न कुलिशः समृण्वति ॥ ३.००२.०१

वैश्वानराय- सर्वजनहिताय । ऋतावृधे- प्रकृतिनियतिभूतसत्यवर्धनाय । अग्नये- पावकाय
सर्वभूतहितकृते । पूतं घृतं न- पूतनवनीतमिव । धिषणाम्- चित्तधारणाम् । जनामसि- जनयामः ।
द्विता- द्विधा । होतारम्- देवानामाह्वतारम् । वाघतो मनुषः- स्तोतारो मनुष्याः । च । रथम् ।
कुलिशो न- वास्यादिरिव । धिया- चित्तधारणया । समृण्वति- संस्कुर्वन्ति ॥१॥

स रोचयज्जनुषा रोदसी उभे स मात्रोरभवत्पुत्र ईड्यः ।

हव्यवाळग्निरजरश्चनोहितो दूळभो विशामतिथिर्विभावसुः ॥ ३.००२.०२

सः- असावग्निः । उभे रोदसी- द्यावापृथिव्यौ । जनुषा- जन्मना । रोचयत्- प्रकाशयति । सः ।
मात्रोः- द्यावापृथिव्योर्जनन्योः । ईड्यः- स्तुत्यः । पुत्रः- सन्तुः । अभवत्- अभूत् । हव्यवाट्-
चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्यवाहकः । अग्निः । अजरः- जरारहितः । चनोहितः- अन्ननिहितः ।
दूळभः- अहिंस्यः । विशाम्- प्रजानाम् । अतिथिः । विभावसुः- स्वप्रकाशेन वृत्तिस्तम्भकारकः ।
वसु स्तम्भे । अग्निर्यत्राभिमथ्यते तत्र सज्जायते मन इति यथा ॥२॥

क्रत्वा दक्षस्य तरुषो विधर्मणि देवासौ अग्निं जनयन्तु चित्तिभिः ।

रुरुचानं भानुना ज्योतिषा महामत्यं न वाजं सनिष्यन्तु ब्रुवे ॥ ३.००२.०३

तरुषस्य- तारकस्य । दक्षस्य- बलस्य । क्रत्वा- कर्मणा । विधर्मणि- विशेषधर्मे । देवासः-
द्योतनशक्तयः । चित्तिभिः- प्रज्ञाभिः । अग्निम्- पावकं सर्वभूतहितकृतम् । जनयन्त- अजनयन् ।

भानुना ज्योतिषा- स्वभासा । रुरुचानम्- प्रकाशन्तम् । महाम्- महात्मानम् । अत्यं न वाजम्-
अश्वमिव स्थितम् । सनिष्यन्- लिप्समानः । उप ब्रुवे- स्तौमि ॥३॥

आ मन्द्रस्य सनिष्यन्तो वरेण्यं वृणीमहे अह्यं वाजमृगिम्यम् ।

रातिं भृगूणामुशिजं कविक्रतुमग्निं राजन्तं दिव्येन शोचिषा ॥ ३.००२.०४

सनिष्यन्तः- लिप्समानाः । मन्द्रस्य- आनन्दकरस्याग्नेः । वरेण्यम्- वरणीयम् । अह्यम्-
विस्तृतम् । ऋगिम्यम्- मन्त्रमयम् । वाजम्- धनम् । आ वृणीमहे- सम्भजामहे । भृगूणाम्-
तेजस्विनाम् । भृक् ज्वाला । तया सहोत्पन्ना भृगव इति शब्दकल्पद्रुमे । रातिम्- सम्पद्भूतम् ।
उशिजम्- काम्यम् । कविक्रतुम्- कवीनां सङ्कल्पभूतम् । दिव्येन शोचिषा- स्वभासा । राजन्तम्-
दीप्तिमन्तम् । अग्निं स्तौमि ॥४॥

अग्निं सुम्नाय दधिरे पुरो जना वाजश्रवसमिह वृक्तबर्हिषः ।

यतस्तुचः सुरुचं विश्वदैव्यं रुद्रं यज्ञानां साधदिष्टिमपसाम् ॥ ३.००२.०५

वृक्तबर्हिषः- लब्धभूमिकाः । यतस्तुचः- हव्यदानायोद्यतपात्राः । जनाः- प्रजाः । सुम्नाय- सुखाय ।
इह- अत्र । सुरुचम्- सुदीप्तम् । विश्वदैव्यम्- सर्वदेवहितम् । यज्ञानाम्- पूजानां दानानां
सङ्गतिकरणानाम् । रुद्रम्- अन्तरायद्रावकम् । अपसाम्- शोभनकर्मणाम् । साधदिष्टिम्- साधकम् ।
वाजश्रवसम्- श्रुतिमन्तम् । अग्निम् । पुरः- प्रत्यक्षतः । दधिरे- धृतवन्तः ॥५॥

पावकशोचे तव हि क्षयं परि होतर्यज्ञेषु वृक्तबर्हिषो नरः ।

अग्ने दुव इच्छमानास आप्यमुपासते द्रविणं धेहि तेभ्यः ॥ ३.००२.०६

पावकशोचे- पवित्रदीप्ते । होतः- देवाह्वातः । अग्ने- पावक सर्वभूतहितक्रतो । वृक्तबर्हिषः-
लब्धभूमिकाः । नरः- नेतारः । यज्ञेषु- उपासनेषु । तव- ते । हि- खलु । क्षयम्- सदनम् । परि-
परितः । दुवः- सेवाः । इच्छमानासः- कामयमानाः । आप्यम्- शरण्यम् । उपासते । तेभ्यः ।
द्रविणम्- दैवीं सम्पदम् । धेहि- प्रयच्छ ॥६॥

आ रोदसी अपृणदा स्वर्महज्जातं यदेनमपसो आधारयन् ।

सो अध्वराय परि णीयते कविरत्यो न वाजसातये चनोहितः ॥ ३.००२.०७

रोदसी- द्यावापृथिव्यौ । आ अपृणत्- आपूरयत् । महत् । स्वः- स्वर्गमापूरयत् । एनम्- एतम् ।
जातम्- उद्भूतम् । अपसः- कर्माणि । आधारयन् । सः । अध्वराय- ध्वररहितकर्मणे । परि नीयते ।
कविः- सूक्ष्मदर्शी । अत्यो न- अथ इव स्थितः । वाजसातये- अन्नलब्धये । चनोहितः-
अन्ननिहितोऽभवत् ॥७॥

नमस्यत हव्यदातिं स्वध्वरं दुवस्यत दम्यं जातवेदसम् ।

रथीऋतस्य बृहतो विचर्षणिर्अग्निर्देवानामभवत्पुरोहितः ॥ ३.००२.०८

हव्यदातिम्- हव्यदायकम् । स्वध्वरम्- शोभनध्वररहितकर्मण्यम् । नमस्यत- वन्दध्वम् । दम्यम्-
दमशीलम् । जातवेदसम्- जातप्रज्ञम् । दुवस्यत- परिचरत । बृहतः- महतः । ऋतस्य-
प्रकृतिनियत्याख्यसत्यस्य । रथीः- महारथः । विचर्षणिः- विशेषद्रष्टा । अग्निः । देवानाम् ।
पुरोहितः- प्रत्यक्षहितः । ऋत्विग्वा । अभवत्- अभूत् ॥८॥

तिस्रो यहस्य समिधः परिज्मनोऽग्नेरपुनश्नुशिजो अमृत्यवः ।

तासामेकामदधुर्मर्त्ये भुजमु लोकमु द्वे उप जामिमीयतुः ॥ ३.००२.०९

यहस्य- महात्मनः । परिज्मनः- परितो गन्तुः । अग्नेः । तिस्रः । समिधः- उद्दीपकाः
पार्थिववैद्युतसूर्यरूपास्तनूरिति सायणः । उशिजः- कामयमानाः । अमृत्यवः- अमृतस्वरूपा देवाः ।
अपुनन्- अशोधयन् । तासाम् । एकाम् । मर्त्ये- मनुष्ये । भुजम्- भोगाय । अदधुः । द्वे- इतरे द्वे ।
जामिं लोकम्- आसन्नं लोकमन्तरिक्षम् । उप ईयतुः- उपगच्छतः ॥९॥

विशां कविं विशपतिं मानुषीरिषः सं सीमकृण्वन्स्वधितिं न तेजसे ।

स उद्धतो निवतो याति वेविषत्स गर्भमेषु भुवनेषु दीधरत् ॥ ३.००२.१०

विशाम्- प्रजानाम्। कविम्- सूक्ष्मदर्शिनम्। विशपतिम्- प्रजापतिम्। मानुषीरिषः-
मनुष्यानामेषणाः। सीम्- सर्वतः। स्वधितिम्- आत्मधारणाम्। न- इव। तेजसे- प्रकाशाय।
सम्- सम्यक्। अकृण्वन्- अकुर्वन्। सः- असावग्निः। उद्वतः- उच्चैः। निवतः- नीचैः। याति-
गच्छति। वेविषत्- व्याप्नोति। सः। एषु- एतेषु। भुवनेषु- लोकेषु। गर्भम्। दीधरत्-
अधारयत्॥१०॥

स जिन्वते जठरेषु प्रजज्ञिवान्वृषा चित्रेषु नानदन्न सिंहः।

वैश्वानरः पृथुपाजा अमर्त्यो वसु रत्ना दयमानो वि दाशुषे॥ ३.००२.११

सः- असावग्निः। जिन्वते- प्रीणयित्रे। जठरेषु- उदरेषु। जाठराग्निरूपेण। प्रजज्ञिवान्- जातः।
वृषा- वर्षकः। चित्रेषु- विचित्रेषु। सिंहः। न- इव। नानदत्- जगर्ज। वैश्वानरः- सर्वजनहितः।
पृथुपाजाः- प्रभूतबलः। अमर्त्यः- अमृतस्वरूपः। दाशुषे- दात्रे। वसु रत्ना- सम्पदः। दयमानः-
दायको भवति॥११॥

वैश्वानरः प्रत्नथा नाकमारुहदिवस्पृष्टं भन्दमानः सुमन्मभिः।

स पूर्ववज्जनयञ्जन्तवे धनं समानमज्मं पर्येति जागृविः॥ ३.००२.१२

वैश्वानरः- सर्वजनहितः। प्रत्नथा- सनातनतः। नाकम्- आनन्दमयम्। दिवस्पृष्टम्- नभः।
भन्दमानः- मन्त्रस्तुतः। सुमन्मभिः- शोभनध्यानैः। आरुहत्- आरोहति। सः- असावग्निः।
पूर्ववत्- पूर्वकाले यथा तथा। जन्तवे- जनाय। धनम्- दैवीं सम्पदम्। जनयन्। जागृविः-
जागरणशीलः। समानम्- समत्त्वशीलम्। अज्मम्- मार्गम्। पर्येति- परिगच्छति॥१२॥

ऋतावानं यज्ञियं विप्रमुक्थ्य^१मा यं दधे मातरिश्वा दिवि क्षयम्।

तं चित्रयामं हरिकेशमीमहे सुदीतिमग्निं सुविताय नव्यसे॥ ३.००२.१३

ऋतावानम्- प्रकृतिनियतिभूतसत्यस्थम् । यज्ञियम्- पूज्यम् । विप्रम्- मेधाविनम् । उक्थ्यम्-
मन्त्रप्रोक्तम् । यम् । मातरिश्वा- प्राणः । आ दधे । तम् । दिवि क्षयम्- दिव्यम् । चित्रयामम्-
नानाविधमार्गम् । हरिकेशम्- आकर्षकज्वालम् । सुदीतिम्- शोभनदीप्तिम् । अग्निम् । नव्यसे-
अभिनवाय । सुविताय- सुष्ठु प्राप्तव्याय उज्जीवनाय । ईमहे- याचामहे ॥१३॥

शुचिं न यामन्निषिरं स्वर्दृशं केतुं दिवो रोचनस्थामुषर्बुधम् ।

अग्निं मूर्धानं दिवो अप्रतिष्कृतं तमीमहे नमसा वाजिनं बृहत् ॥ ३.००२.१४

शुचिम्- परिशुद्धम् । न- सम्प्रति । यामन्- सुमार्गे । इषिरम्- क्रतुभूतम् । स्वर्दृशम्- स्वर्गद्रष्टारम् ।
दिवः- चिदाकाशस्य । केतुम्- प्रज्ञापकम् । रोचनस्थम्- प्रकाशस्थम् । उषर्बुधम्- दैवप्रज्ञायां
जागरणशीलम् । दिवः- स्वर्गस्य । मूर्धानम्- मुख्यम् । अप्रतिष्कृतम्- अप्रतिहतम् । वाजिनम्-
हव्यवन्तम् । बृहत्- महान्तम् । तम् । अग्निम् । ईमहे- याचामहे ॥१४॥

मन्द्रं होतारं शुचिमद्वयाविनं दमूनसमुक्थ्यं विश्वचर्षणिम् ।

रथं न चित्रं वपुषाय दर्शतं मनुर्हितं सदमिद्राय ईमहे ॥ ३.००२.१५

मन्द्रम्- आनन्दकरम् । होतारम्- देवाह्वतारम् । शुचिम्- परिशुद्धम् । अद्वयाविनम्- अद्वैतम् ।
दमूनम्- दमशीलम् । उक्थ्यम्- मन्त्रस्थम् । विश्वचर्षणिम्- सर्वद्रष्टारम् । रथं न चित्रम्-
सुन्दररथमिव वाहकम् । वपुषाय दर्शतम्- वपुषा दर्शनीयम् । मनुर्हितम्- मनुष्यहितम् । सदमित्-
सदैव । रायः- सम्पदः । ईमहे- याचामहे ॥१५॥